

ОИЛАВИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ

З.А.Нуралиева

Судьялар Олий мактаби

Мустақил изланувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада оила ҳуқуқий муносабатларни, хусусан мулкӣ, шахсий номулкӣ ҳуқуқий муносабатларни фуқаролик ҳуқуқий тартибга солишни такомиллаштириш масаласи ўрганилган. Жумладан, фуқаролик фактларини қайд этиш, никоҳ, никоҳдан ажралиш, эр-хотин орасидаги мулкӣ ҳамда шахсий номулкӣ муносабатларни тартибга солишга оид амалдаги қонунчилик ва улар билан боғлиқ муаммолар тадқиқ қилиниб, уларни такомиллаштиришга оид ечимлар илгари сурилган.

Калит сўзлар: *ижтимоий таъминот муассасалари, васийлик ва ҳомийлик органлари, ФХДЁ, медиация.*

ABSTRACT

This article examines the issue of improving the civil legal regulation of family legal relations, in particular property, personal non-property legal relations. In particular, the existing legislation and related problems related to registration of civil facts, marriage, divorce, and regulation of property and personal non-property relations between spouses were researched and solutions for their improvement were put forward.

Key words: *social welfare institutions, guardianship and guardianship bodies, registry office, mediation.*

КИРИШ

Оилани давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, уларни ҳал томонлама жамиятнинг асосий бўғини сифатида барқарорлигини таъминлаш ҳар бир мамлакатнинг доимий эътиборда бўладиган устувор йўналишлардан бири саналади. Бинобарин, халқ оилалардан ташкил топар экан унинг барқарорлиги, оилаларнинг тинч ва тотувлиги мамлакатнинг ривож ва истиқболини белгиловчи асосий омил ҳисобланади. Ҳозирда Ўзбекистонда оилалар барқарорлигини таъминлаш, эр-хотин ўртасидаги ажралишлар сонини камайтириш, оилани сақлаб қолиш имконини берадиган қўллаб-қувватлаш ҳуқуқий, ижтимоий-сиёсий чоралар белгиланган ва бу борадаги ҳуқуқий асослар яратилган. Бироқ, шунга қарамадан эр-хотин ўртасидаги ажралишлар

сони уларнинг ўсиб бориш динамикасини кўрсатади. Бу ҳолат айниқса, катта шаҳарларда юқори эканлиги кўзга ташланади. Шу боис эр-хотин ўртасидаги ажралишлар сонини камайтириш, оилаларнинг бутунлиги ва барқарорлиги сақлаб қолиш борасидаги ташкилий-ҳуқуқий механизмларни кучайтириш, бу борада амалга ошириладиган ислохотларни кучайтириш замон талабидир.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Бугунги кунда оилаларни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, ёш оилаларга кўмаклашиш давлат ва нодавлат йўли билан амалга оширилмоқда. Айрим давлат органлари оилаларни моддий қўллаб-қувватлаш, уларга давлат томонидан моддий ёрдам беришни таъминлаш билан шуғулланса (масалан, ижтимоий таъминот муассасалари), бошқалари эр-хотиннинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга оширишга кўмаклашиш (ФХДЁ), болалар ҳуқуқлари таъминлаш (васийлик ва ҳомийлик органлари, халқ таълими тузилмалари) фаолиятини амалга оширадilar. Оилаларни қўллаб-қувватлашда, оилавий низоларни ҳал этишга кўмаклашишда фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органларининг роли катта ҳисобланади. Шунга қарамасдан ушбу тизимни бугунги кунда тўлиқ ўзини оқляпти, деб бўлмади. Бундан ташқари, давлат (унинг органлари тимсолида) ва оилаларнинг ўзаро боғлиқлиги ҳам ҳозирда етарли даражада эмас. Кўп ҳолларда оилалар, эр-хотинлар ёки оиланинг бошқа аъзолари ўз муаммоларини яшириш, уларни ошкор қилмасликка ҳаракат қилишади ёхуд давлат органларига нисбатан ишонч йўқлиги сабабли уларга мурожаат қилишдан тийилишади. Бунинг натижасида кичик муаммоларнинг катталашиб кетишига ва оқибатда оилавий зиддиятлар ва низоларнинг вужудга келишига ҳамда эр-хотин ажралишига сабаб бўлади. Оилани мустаҳкамлаш ва ажралишлар сонини камайтиришнинг асосий омилларидан бири эса эр-хотин ўртасидаги ўзаро тушуниш ва муроаса саналади. Бунда уларга кўмаклашиш, эр-хотинга руҳий-психологик маслаҳат бериш ва уларни жамиятнинг ҳар томонлама тўлақонли аъзосига айлантириш борасида жамоатчиликнинг ўрнини ошириш зарур бўлади.

Эр-хотин ўртасидаги ажралишларга асосан турли келишмовчиликлар, эр-хотиннинг бир-бирини тушунмаслиги ёки бошқа кўплаб ижтимоий-иқтисодий омиллар сабаб бўлади. Оила сақлаб қолиш имкони бўлган ҳолларда ҳам қонунчиликнинг мукамал эмаслиги, носамарали услублар ҳам эр-хотин ажралишларга сабаб бўлади. Ўзбекистон Республикасининг оила қонунчилиги, хусусан Оила кодекси асосан эр-хотин ва оила аъзолари ўртасидаги муайян турдаги муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишни назарда тутди. Бироқ ОК оила Конституциянинг 63-моддасида белгиланганидек “оила жамиятнинг

асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга”лиги нуқтаи назаридан эмас, субъектлар нуқтаи назаридан ижтимоий муносабатларни тартибга солишга хизмат қилади. Албатта, бу ўринда ОҚда никоҳ муносабатларни сақлаб қолиш, ажралишларни камайтириш, имкон даражаси эр ва хотинни яраштиришга нормалар ҳам мавжуд. Бироқ ҳар қандай ҳолатда ҳам ОҚ оилани жамиятнинг асосий бўғини сифатида сақлаш ва барқарорлигини таъминлашни назарда тутмайди. Шу сабабли мазкур вазифани бажариш, оилани жамиятнинг асосий бўғини сифатидаги статуси ва мақомини белгилаш, оилалар барқарорлигини таъминлашга оид ҳуқуқий чоралар ва механизмларни таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг “Оилани қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги Қонунини қабул қилиш мақсадга мувофиқдир. Айтиш лозимки, АҚШда 1988 йилда “Оилани қўллаб-қувватлаш акти” қабул қилинган бўлиб, унда болаларни қўллаб-қувватлаш, оилаларни иш билан таъминлаш ва уларни моддий қўллаб-қувватлаш, уларнинг муаммоларини ечишга қаратилган имтиёзли хизматлар келтирилган. Бир қатор давлатларда эса оилаларнинг моддий ҳолатидан келиб чиқиб солиқ ва коммунал тўловлар (Япония, Корея) бўйича имтиёзлар назарда тутилган¹.

Ўзбекистон Республикасининг “Оилани қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги Қонунини қабул қилиш мамлакатимизда оилалар барқарорлигини таъминлаш, ажралишлар сонини камайтириш ҳамда жамиятнинг асосий бўғини сифатида оилаларнинг ижтимоий ва ҳуқуқий мақомини аниқлаштириш каби ижтимоий, ташкилий ва ҳуқуқий вазифаларни бажаради.

Фарзандликка олиш, васийлик ва ҳомийлик институтини такомиллаштириш оилани мустаҳкамлашга хизмат қилади. Фарзандликка олиш фарзанд кўра олмайдиган эр-хотин муаммоларни ҳал қилиш, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни тарбиялашга ёрдам беради, васийлик ва ҳомийлик эса, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни тарбиялаш билан бирга узрли сабабларга кўра ўз мажбуриятини вақтинчалик бажара олмайдиган ота-оналарнинг муаммоларини ҳал қилишга имкон беради². Шу боисдан қонунчиликда фарзандликка олишни рағбатлантириш чоралари кўпайтирилиши, оилавий сиёсатнинг мақсади эса фарзандликка олиш, васийлик ва ҳомийликнинг ижобий аҳамиятини шакллантиришдан иборат бўлиши лозим.

Фикримизча, оилани мустаҳкамлаш учун фотиҳа, унаштирув институтини жорий қилиш мақсадга мувофиқ. Чунки ушбу жараён никоҳ тузиш ҳақида

¹ Имомов Н. Оилани мустаҳкамлашнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш // “Оила барқарорлиги давлат ва жамият тараққиёти кафолатидир”. – Наманган: “Наманган” нашриёти, 2019. – 78 б.

² Бабажанова Д.И. Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштириш шакллари оилавий-ҳуқуқий тартибга солиниши: юрид. фан. фалс. докт (PhD).дис. ... автореф. – Тошкент: 2020. – 12 б.

қарор қабул қилишни атрофлича ўйлаб кўришга имкон беради, шунингдек фотиҳа қилинган шахслардан бири никоҳ тузишни рад қилган ҳолларда мулкый низоларнинг олдини олади. Мазкур институт Германия, Грузия, Украина, Исроил, Япония ва бошқа мамлакатларда мавжуд. Бунда фотиҳа қилинган шахслар сифатида никоҳ тузишга ариза берган шахслар тан олинади. Фотиҳа қилинганлик никоҳ тузиш мажбуриятини келтириб чиқармайди, бироқ кейинчалик никоҳ тузиш рад қилинган ҳолларда рад қилган тараф иккинчи тарафга никоҳ тузиш ва тўйни ўтказиш билан боғлиқ харажатларни қоплаб беради. Никоҳ тузишни рад қилиш бевосита номуносиб хулқ-атворда бўлиш, муҳим аҳамиятга эга бўлган ҳолатлар (касаллик, фарзанд мавжудлиги, судланганлик ва ҳ.к.) яшириш билан боғлиқ бўлса, харажатлар қоплаб берилмайди.

Аксарият ҳолларда оила фуқаролик ҳуқуқининг мустақил субъекти сифатида тан олинishi мумкин (масалан, юридик шахс тузмасдан оилавий тадбиркорлик билан шуғулланиш ва ҳ.к.). Шу сабабли Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига умумий қоида сифатида оила ва оилавий мулк тушунчаси мустаҳкамланиши зарур.

Кўп ҳолларда ажралишларга шахсининг оилавий муносабатлардан келиб чиқадиган ҳуқуқларини суиистеъмол қилишлари ҳам сабаб бўлади. Эр-хотиннинг бир-бирига нисбатан оилавий муносабатлардан келиб чиқадиган ҳуқуқларни суиистеъмол қилинишига йўл қўйилмаслигига оид қоида эса амалдаги ОКда ўз ифодасини топмаган. Бунда эр-хотиннинг, шу жумладан бошқа оила аъзоларининг оила муносабатларидан келиб чиқадиган ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга оширишларида қонун ҳужжатларига риоя этишлари³, биргаликда турмуш қуриш қоидаларини, ахлоқ-одоб тамойилларини ҳурмат қилишлари ва виждонан ва ҳалол ҳаракат қилишларига оид нормани ОКга киритиш мақсадга мувофиқ. Шунингдек, оилавий муносабатлардан келиб чиқадиган ҳуқуқларни суиистеъмол қилишга йўл қўйилмаслиги, суиистеъмоллик билан ҳаракат қилинган суд томонидан бундай ҳуқуқлар ҳимоя этилмаслигига оид қоида ҳам ОКда белгиланиши зарур.

Ўзбекистон Республикасининг “Медиация тўғрисида”ги Қонуни оилавий муносабатларга ҳам татбиқ этилиши мустаҳкамланган бўлса-да, Оила кодексига эр-хотин ўртасида юзага келган низони медиатор воситасида ҳал қилиш механизми мавжуд эмас. Эр-хотин судга никоҳдан ажратиш ҳақида даъво ариза билан мурожаат қилганда, суд агар тарафларга ярашиш учун муҳл ат берса, у ҳолда эр-хотинни медиаторга мажбурий юбориши зарур. Ушбу

³ Oila huquqi. Darslik. Mualliflar jamoasi. – Toshkent: TDYU, 2017. – 78 b.

қоида Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексига ўзининг қонуний ифодасини топиши зарур, чунки медиатор маҳалла ҳузуридаги яраштирув комиссиясидан фарқли равишда эр-хотин ўртасида юзага келган ҳолатга малакали, ҳуқуқий баҳо беради ва улар ўртасидаги низони ҳал қилишга ёрдам беради⁴.

Бундан ташқари, бугунги кунда оила мустақкамлаш нуқтаи назаридан оила қонунчилигини такомиллаштириш борасида бир қатор таклиф ва тавсияларни билдириш мумкин. Жумладан:

1) Маълуки, оила яшаш ва оила бўлиш кишининг энг эзгу мақсадлари ва хоҳиш истаклари билан боғлиқ. Шу сабабли ҳам ушбу ҳуқуқнинг қонунчиликда кафолатланиши шахсларнинг оила қуриш ва оилавий ҳаётга нисбатан истагини оширишга хизмат қилади ҳамда оилаларни сақлаб қолиш ва уларнинг барқарорлигини таъминлашнинг кафолати бўлиб хизмат қилади. Шу сабабли ОК 3-моддасини учинчи-тўртинчи қисмларини “Ҳар бир шахс оила яшаш ҳуқуқига эга. Ҳар бир шахс ўзининг оилавий ҳаётига ҳурмат қилишларига талаб этиш ҳуқуқига эга” каби жумлалар билан тўлдириш мақсадга мувофиқ;

2) Оилавий муносабатларни шартномавий тартибга солиш келгусида оила сақлаш, эр-хотин ва ота-оналар ўртасида турли низолар вужудга келишининг олдини оладиган воситалардар бири ҳисобланади. Шу боис оилавий муносабатларни тартибга солишнинг шартномавий усулига оид умумий норманинг ОКнинг “Асосий қоидалар” бобига киритиш мақсадга мувофиқ. Бу ҳолат нафақат эр-хотин ўртасидаги муносабатларга, балки ота-она ва болалар ўртасидаги, яқин қариндошлар ўртасидаги муносабатларга ҳам татбиқ этилади.

Оила муносабатларни шартномавий бўйича тартибга солинишига оид бундай нормалар бир қатор мамлакатлар оида қонунчилигида белгиланган. Жумладан, Украина Оила кодексининг 9-моддаси айнан шундай номаланади (Регулирование семейных отношений по договоренности (договором) сторон).

Юқоридагилардан келиб чиқиб ОКга янги “7-1-модда. Оила муносабатларини томонларнинг келишуви (шартнома) бўйича тартибга солиниши” номли моддани киритиш ва уни қўйидаги таҳрирда белгилаш лозим:

Эр-хотин, боланинг ота-онаси, ота-оналар ва болалар, оиланинг бошқа аъзолари ва қариндошлар ўртасидаги ушбу Кодекс билан тартибга солинадиган муносабатлар, агар ушбу Кодекс, бошқа қонунлар ва жамиятнинг ахлоқий асослари талабларига зид келмаса, уларнинг ўзаро келишуви (шартнома) бўйича тартибга солиниши мумкин.

⁴ Масадиков Ш.М. Сущность медиации и проблемы ее правового регулирования в Республике Узбекистан: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ташкент. 2008. – 26 с.

Бир оила бўлиб яшаётган, шунингдек, тутинган қариндошлар бўлган шахсларга нисбатан ушбу Кодекс тегишли қоидалар белгиланмаган ҳолларда, ушбу шахслар ўзларининг оилавий (қариндошлик) муносабатларни ёзма шаклда тузадиган шартнома асосида тартибга солишлари мумкин. Мазкур шартнома агар ушбу Кодекси, бошқа қонун ҳужжатлари ва жамиятнинг ахлоқ талабларига зид келмаса бажарилиши мажбурийдир;

3) Бугунги кунда оилавий мажбуриятларни бажариш муаммоси оилавий муносабатлардаги энг асосий масалалардан бири саналади. Эр-хотиннинг оилавий мажбуриятларни бажармасликлари оқибатида ажралишлари сони ортиқ бормоқда. Бунда амалдаги ОКда оилавий мажбуриятларни бажармаганлини учун махус жавобгарлик чораларининг белгиланмаганлиги ҳам сабаб бўлмоқда. Шу боис ОКда оилавий мажбуриятларни бажармаганлик ҳуқуқий жавобгарликни вужудга келтириши ҳақидаги норма киритилиши мақсадга мувофиқдир. Бундай норма Украина ОКнинг 15-моддаси 4-қисмида оилавий мажбуриятларни бажармаслик жавобгарликни юзага келтириш мумкинлиги белгиланган. Шу боис ОКнинг 10-моддасини қуйидаги тахрирдаги учинчи қисм билан тўлдириш лозим бўлади: Оилавий мажбуриятларни бажармаслик ёки бажаришдан бўйин товлаш ушбу кодекси, бошқа қонун ҳужжатлари ва томонларнинг келишуви (шартнома)да белгиланган ҳуқуқий жавобгарликни вужудга келтиради;

4) Маълумки, ҳуқуқлар билан бирга қонуний манфаатларни ҳимоя қилиш муҳим аҳамиятга эга. Масалан, эр ёки хотиннинг оилани сақлаб қолиши кўпроқ ҳуқуқ эмас, қонуний манфаат ҳисобланади. Бундан ташқари, болалар тарбияси ва қариндошлик муносабатларида ҳам ўзига хос қонуний манфаат мавжуд. Шу боис ОК 11-моддасининг номланишига “манфаат” терминининг қўшилиши мақсадга мувофиқ.

Таъкидлаш лозимки, оилавий ҳуқуқларни ҳимоя қилиш фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя қилишдан фарқ қилади. Шу сабабли оилавий ҳуқуқларни ҳимоя қилишнинг ўзига хос усуллари ОКда белгиланиши лозим⁵. Масалан, ихтиёрий бажарилиши керак бўлган мажбуриятни бажармаганда буни мажбурий бажартириш, ҳуқуқий муносабатни тугатиш ёки бекор қилиш, оилавий ҳуқуқларни бузадиган ҳаракатларни олдини олиш усули муҳим амалий аҳамиятга эга бўлиши мумкин. Масалан, хотин эрининг қариндоши ёки бирор таниши оилавий муносабатни бузишини олдини олиш мақсадида судга мурожаат қилиши мумкин. Суднинг тегишли қарори билан эса шу шахсга

⁵ Цыбуленко З.И. Семейное законодательство России: состояние и перспективы развития // Вестник Саратовской государственной юридической академии · № 3 (110) · 2016. – С. 14.

нисбатан оилавий ҳуқуқларни бузмаслик мажбурияти юкланиши ва оила сақлаб қолишга эришиш мумкин бўлади.

Фикримизча, амалдаги ОКнинг 11-моддаси номини “Оилавий ҳуқуқлар ва манфаатларни ҳимоя қилиш” деб номлаш ва уни қуйидаги таҳрирда баён этиш зарур:

Оилавий ҳуқуқлар ва манфаатларни ҳимоя қилиш суд томонидан фуқаролик суд ишларини юритиш қоидалари бўйича, ушбу Кодексда назарда тутилган ҳолларда эса, васийлик ва ҳомийлик органлари ёки бошқа давлат органлари томонидан амалга оширилади.

Оилавий ҳуқуқлар ва манфаатларни қуйидаги усуллар билан ҳимоя қилинади:

ҳуқуқий муносабатни белгилаш;

ихтиёрий бажарилмаган мажбуриятни мажбурий бажартиш;

ҳуқуқий муносабатни тугатиш; шунингдек уни бекор қилиш;

оилавий ҳуқуқларни бузадиган ҳаракатларнинг олдини олиш;

ҳуқуқ бузилишидан олдинги ҳолатни тиклаш;

моддий ва маънавий зарарни қоплаш, агар бу ҳолат Оила кодекси ёки шартномада назарда тутилган бўлса;

ҳуқуқий муносабатни ўзгартириш;

давлат органининг ёки фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органининг қонунга зид ҳужжатини суднинг қўлламаслиги.

Хулоса ўрнида айтганда, оила қонунчилигини оилани мустаҳкамлаш ва сақлаб қолиш нуқтаи назаридан такомиллаштириш, оилавий-ҳуқуқий таъсир чораларни аниқлаштириш, оилавий-ҳуқуқий муносабат иштирокчиларининг ҳуқуқ ва манфаатларини етарлича таъминлаш ҳамда оилавий мажбуриятларни қонунчилик даражасида белгилаш йўналишида амалга оширилиши лозим. Албатта, бунда оилавий-ҳуқуқий санкцияларни кучайтириш ҳамда оилавий-ҳуқуқий тартибга солишга оммавий-ҳуқуқий усулларини татбиқ этиш тенденциясини ривожлантириш истиқболлари ҳам ҳисобга олиниши зарур.

REFERENCES

1. Масадиқов Ш.М. Сущность медиации и проблемы ее правового регулирования в Республике Узбекистан: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ташкент. 2008. – 26 с.
2. Цыбуленко З.И. Семейное законодательство России: состояние и перспективы развития // Вестник Саратовской государственной юридической академии · № 3 (110) · 2016. – С. 14.